

anlatılmaktadır (Kahire 1349, 1373; Beyrut 1980). 2. *Buğyetü'l-makâşid fi hülâsati'r-râşid*. Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin Medine'ye gittiğinde kendisine so- rulan ictihad, taklid, hadisle amel ve fık- ha dair bazı sorulara verdiği cevapları içe- rir (Kahire 1353). Eserin sonunda nefsin yedi mertebesinin anlatıldığı bir bölüm bu- lunmaktadır. 3. *es-Selsebilü'l-ma'în fi't- tarâ'îki'l-erba'în*. Müellifin tasavvuf ve tarikatlar hakkındaki görüşlerini yansıtan ve intisap ettiğini söylediği kırk tarikatın evradını içeren eser *Buğyetü'l-makâşid*'- la birlikte basılmıştır. 4. *Îkâzû'l-vesnân fi'l-'amel bi'l-'hadîş ve'l-'Qur'ân*. Hadis, Kitap ve Sünnet'le amel etmenin gerekli- liği, ictihad ve taklid konusunun işlendiği dört bölümden meydana gelir. Senûsî, bu kitabında ictihad kapısının kapandığını söy- leyenlere karşı çıkıp ictihadın kıyamete ka- dar devam edeceğini savunmuş, ümme- tin Kitap ve Sünnet'ten uzaklaşmasına se- bep olan taklidin dinde yeri bulunmadığını belirterek bir kısım âlimlerin taklidi dört Sünnî mezhebin imamlarına indirgeme- lerini ağır biçimde eleştirmiştir. Taklid ko- nusunu ele aldığı bölümün sonunda tasav- vuftaki keşfe temas eden müellif, bunun şeriata bağlı kalmanın neticesinde Allah'ın bazı velî kullarına bir lutfu olduğunu söy- lemış, sûfilerin ehl-i hadîs metodunu iz- lediklerini ve ehl-i hadîs gibi sünnete uy- duklarını belirtmiştir (Cezayir 1914; Kahi- re 1357, 1360; Beyrut 1388, *Mukaddimetü Muvaṭṭa'a'l-İmâm Mâlik* ile birlikte). Eser, Abdülhadi Timurtaş tarafından *İctihad ve Taklid Çerçevesinde Nassın Uygulanı- şı* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İs- tanbul 1995). 5. *el-Müsellesâtü'l-'aşere fi'l-eḥādîşin-nebeviyye* (Kahire 1357). 6. *Şifâ'ü's-sadr*. Dini-fikhî meselelere dair bir eserdir (Kahire 1360). 7. *el-Menhe- lû'r-reviyyü'r-râ'îk fi esânîdi'l-'ilm ve uşûli't-tarâ'îk*. Hocalarından, onlardan okuduğu kitaplardan, tasavvuf ve tarikat- lardan bahseden eser müellifin yetişme dönemiyle ilgili önemli bilgiler içermekte- dir (Kahire 1373). 8. *Mukaddimetü Mu- vaṭṭa'a'l-İmâm Mâlik*. Müellif iki bölü- den oluşan eserin girişinde sahâbe ve tâ- bînin hadise verdiği öneme dikkat çek- miş, birinci bölümde ulemânın *el-Muvaṭ- ṭa'* hakkındaki takdîrkâr ifadelerine yer vermiş, ikinci bölümde İmâm Mâlik'in il- mi, faziletleri, Kitap ve Sünnet'e bağlılığı anlatılmıştır (Kahire 1374; Beyrut 1388, *Îkâzû'l-vesnân* ile birlikte). Müellifin bu eserleri torunu, Libya Devleti'nin ilk kralı I. İdrîs es-Senûsî tarafından bir araya ge- tirilerek *el-Mecmû'atü'l-muhtâre* adıyla

yayınlanmıştır (Beyrut 1968). Muham- med b. Ali es-Senûsî'nin basılmamış di- ğer bazı eserleri de şunlardır: *eş-Şümû- sū şâriḳa*, *el-Büdü'rû's-sâfire*, *el-Kevâ- kibü'd-dürriyye*, *Hidâyetü'l-vesîle*, *Ṭa- vâ'inü'l-esinne fi'tâ'ini Ehli's-sünne*, *Ri- sâletü's-sülûk*, *Şüzûrû'z-zeheb* (eser- lerinin bir listesi için bk. Ahmed Sidkî Deccânî, s. 132, 150).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, YEE., nr. 39/18, 78/16, 78/131; BA, Y.MTV., nr. 29/15; H. Duveyrier, *La confrérie musulmane de Sidi Muhammed ben 'Alî es-Senoûsî et son domaine géographique*, Paris 1884; Sâdik el-Mü- eyyed, *Afrika Sahrâ-yı Kebirinde Seyahat*, İstan- bul 1314, s. 66-67; Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Abdülhamîd ve Seyyid Muhammed el- Mehdi ve Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm*, İstanbul 1325, s. 15-57; M. Fuâd Şükrî, *es-Senûsiyye: Dîn ve devle*, Kahire 1948, s. 11-55; E. E. Evans- Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, Oxford 1949, s. 11-19; Celâlî Tefvîk Karasapan, *Libya, Trablus- garp, Bingazi ve Fizan*, Ankara 1960, s. 171-175; J. C. Froelich, *Les musulmans d'Afrique noire*, Paris 1962, s. 255-257; J. M. Cuoq, *Les musulmans en Afrique*, Paris 1975, s. 48-49; B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in Nineteenth Century Africa*, Cambridge 1978, s. 99-124; Ab- durrâhman b. Muhammed el-Cilâlî, *Târîhu'l-Ce- zâ'iri'l-'âm*, Beyrut 1400/1980, IV, 269-278; N. A. Ziadeh, *Sanûsiyah*, Leiden 1983, s. 11-19; M. Morsy, *North Africa: 1800-1900*, New York 1984, s. 271-278; Ahmed Sidkî Deccânî, *el-Hareketü's- Senûsiyye: Neş'etühâ ve nümûvühâ fi'l-kar- nî't-tâsi' 'aşer (1202-1320 H.)*, Kahire 1988, s. 34-166; Christiane Souriau, "Mohammed ben 'Alî es-Sanoûsî", *Les africains* (ed. Ch. A. Julien v.dğr.), Paris 1990, VI, 233-259; Knut S. Vikør, "The Sa- nusiyya Tradition", *Arabic Literature of Africa: The Writings of Eastern Sudanic Africa* (ed. J. O. Hunwick - R. S. O'Fahey), Leiden 1994, I, 166-173; a.mlf. - R. S. O'Fahey, "İbn Idris and al-Sa- nusî: The Teacher and His Student", *Islam et so- ciétés au sud du Sahara*, sy. 1, Paris 1987, s. 70-82; J.-L. Triaud, *La légende noire de la Sanûsiyya*, Paris 1995, I, tür.yer.; a.mlf., "al-Sa- nusî", *El²* (Fr.), IX, 24-25; a.mlf., "Ali al-Sanusi, Muhammad b. (1787-1859)", *Biographical Encyclopaedia of Sufis: Africa and Europe* (ed. N. Hanif), New Delhi 2002, s. 6-11; Hilâl Nâcî, "Muḥammed es-Senûsî", *Mevsû'atü Beyti'l- hikme li-a'lâmi'l-'Arab*, Bağdad 1420/2000, I, 477-479.

AHMET KAVAS

SENÜSÎ, Muhammed Mehdi (محمد المهدي السنوسي)

Seyyid Muhammed el-Mehdi
b. Muhammed b. Ali es-Senûsî
(1844-1902)

Senûsiyye tarikatı şeyhi.

Senûsiyye tarikatının piri Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin oğludur. Bingazi ile Der- ne arasındaki Mâsse'de doğdu. Annesi Sey- yid Ahmed b. Ferecullah'ın kızı Fâtîma'dır.

İlk çocukluk yılları, babasının 1846 yılında Hicaz'a tekrar dönerken ailesini emanet ettiği Derne'nin dindar aileleri ve bedevî Araplar arasında geçti. İlk eğitimini baba- sının önde gelen mensuplarından Seyyid Ahmed er-Rifî, Ali b. Abdülmevlâ, İmrân b. Bereke el-Feytûrî gibi âlimlerden aldı. Muhammed Mehdi babasının 1859'da ve- fatının ardından henüz on altı yaşında tari- katın ikinci postnişini oldu. Bu sırada kar- deşi Muhammed Şerîf on dört yaşındaydı. 1859 yılından itibaren, Senûsiyye'nin önde- ri Muhammed Mehdi olmakla birlikte iki kardeş birbirine bağlı kalarak bütün mese- lelerde ortak hareket etti. Bu örnek kar- deşlik Muhammed Şerîf'in vefatına (1896) kadar sürdü.

Babasının vasiyeti üzerine Muhammed Mehdi, tarikatı Büyük Sahrâ ve Bilâdüs- sûdan diye bilinen siyahî toplumların yaşa- dığı Afrika'nın iç bölgelerinde yaymak için büyük gayret gösterdi. Babasının dostu olan Çad'ın doğusundaki Vedây'ın sultanı Muhammed Şerîf'in ölümünden sonra taht- ta geçen Sultan Ali ve Sultan Yûsuf, Senû- siyye'ye bağlılıklarını sürdürdüler. Böylece Bingazi'den Vedây'a, oradan daha güne- ye uzanan ticaret yolu, Trablusgarp-Fizan arasındaki tarihî yolun alternatifi olarak giderek daha fazla kullanılan bir güzergâ- ha dönüştü. Tüccarların geçtikleri bütün yerleşim yerlerinde Senûsî zâviyeleri açıl- dı. Bu zâviyeler her taraftan gelen misafir- lerin ağırlandığı, aynı zamanda İslâm'ın öğretildiği birer merkez şeklinde yapıla- dırıldı. Afrika'nın iç kesimlerinden getirilen köleler bu zâviyelerde İslâm dinini öğ- rendikleri gibi çevrede açılan arazilerde ziraat, ticaret ve el sanatları konularında meslek eğitimi almalarından sonra mem- leketlerine gönderiliyordu. Özellikle bu böl- gedeki ihvanın bölgede İslâm'ın yayılma- sında büyük katkıları oldu.

Muhammed Mehdi, babasının kurup ge- liştirdiği tarikatı Fas'tan Şam'a ve İstan- bul'dan Hindistan'a, Yemen'den Cava'ya kadar yayma konusunda büyük başarı gös- terdi. Mısır'ın güneybatı sınırından Sudan'- daki Dârûr'a kadar uzanan bölgede, bura- dan bütün Büyük Sahrâ çölünü çevrele- yen Çad'daki Vedây, Kânim, Bagirmi, Enî- di (Ennedi), Borku ve Tibesti; Nijerya'daki Bornu, Sokoto ve Kano; Nijer'deki Kavâr, Âir (Ayr) ve Zinder'deki sultanlıklardaki nü- fuzu iyice arttı. Kuzeyde Trablusgarp'tan güneydeki Fizan'a, yine bu vilâyetin doğu- sundaki Kufra'dan batısındaki Gât ve Ga- dâmis kasabalarına kadar her tarafta zâ- viyeler açıldı. Bütün bu bölgelerdeki tica- ret Senûsîler'in yönlendirdiği kimselerce

yapılıyor, onların koydukları kurallara herkes uyuyordu. Bu mahallî idarelerin çevrelediği Büyük Sahrâ çölü ve etrafındaki yerleşim yerlerinde Senûsî ihvanın faaliyetleri giderek yoğunlaştı. Muhammed Mehdi'nin Bilâdüssûdan bölgesinde iki vekili vardı. Bunlardan Muhammed el-Barânî Kânim'de ikamet ediyordu ve Evlâdüsüleymân, Zevâyâ, Tîbû ve Tevârik'i özellikle Fransız işgaline karşı teşkilâtlandırmaktan sorumluydu. Muhammed es-Sünnî ve yerine geçen Mehdi isimli oğlu ise Vedây, Bornu ve Bagirmi sultanlarıyla Muhammed Mehdi es-Senûsî arasındaki irtibatı sağlamaktaydı.

Muhammed Mehdi biri Sultan Abdülaziz, diğeri II. Abdülhamid'den olmak üzere Osmanlı sultanlarından iki ferman aldı. Bunlarda babasına verilen fermanla kendilerine tanınan haklar korunuyordu. İtalyanlar, kendisine çok kıymetli hediyeler göndererek onunla yakınlık kurmak istedilerse de o Osmanlı Devleti'ne bağlılığından dolayı bu hediyeleri reddetti. 14 Eylül 1884 tarihinde Bâbiâli tarafından Senûsî'nin Bingazi vilâyeti sınırları içindeki eli kadar zâviyesine dağıtılmak üzere 250 mushaf satın alınıp gönderilmesi padişah tarafından uygun görüldü. Ardından mus-hafların sayısının artırılmasına karar verildi. Muhammed Mehdi 1886'da halifelerinden Abdürrahim Efendi ile II. Abdülhamid'e bir mektup gönderdi. Onun Osmanlı Devleti'ne bağlılığının en ciddi delillerinden biri bu mektubudur. 1891 yılında Bingazi'deki Senûsiyye Zâviyesi postnişini Ebû'l-Kâsım Muhammed el-İsevî'ye 1000 kuruş, Derne Zâviyesi'ndeki Şeyh Miftâh Efendi'ye 500 kuruş maaş bağlanması üzerine Muhammed Mehdi bu konuda teşekkürlerini ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bir defa daha İstanbul'a bildirdi.

Babası gibi dönemin büyük siyasî güçlerine karşı mesafeli durmak isteyen Muhammed Mehdi, 1876-1878 yılları arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin kendisine yaptığı yardım çağrısına cevap vermedi. 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgali sürecinde Urâbî Paşa'nın istediği yardıma da sıcak bakmadı. Aynı yıl Sudan Mehdi'si olarak bilinen Muhammed Ahmed'in kendisine mektupla yaptığı beraber hareket etme teklifini, ayrıca Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya'nın diplomatik münasebet kurma isteklerini de kabul etmedi.

Hareketin yoğun biçimde faal olduğu Bingazi-Vedây hattında ve çevresinde Muhammed Mehdi'nin karşısına çıkan en bü-

yük engel kendine Mehdi unvanını veren Muhammed Ahmed'in Sudan'da başlattığı direniş hareketi oldu. Sudan Mehdi'si, 1882 yılından itibaren ülkesinde İngiliz işgaline karşı verdiği mücadelede Senûsî'nin desteğini almak istiyor, hatta bütün Senûsî ihvanının Mısır'a saldırmasını veya Sudan'da kendi güçlerine katılmasını arzu ediyordu. Muhammed Mehdi onun bu taleplerini reddetmekle kalmadı, Çad'a doğru yayılmasını engellemek için önünü kesti. Ayrıca nüfuzunu kullanarak Sudan'ın batısındaki Dârfûr ve Nijerya'daki Bornu sultanlıklarının onun safına geçmesini engelledi. Ancak bu durum daha çok İngilizler'in işine yaradı. Çünkü İngilizler'in en büyük korkusu bu iki yerli önderin kuvvetlerini birleştirip karşılına çıkmasıydı. Öte yandan bu sıralarda Muhammed Mehdi, Sudan'ın iç kısımlarında Osmanlı halifesi adına hutbe okutmaktaydı. Böyle bir birleşmenin kısa vadede gerçekleşmesi çok zor olmakla birlikte Sudan Mehdi'si ondan ümidini kesmemişti. Ölüm döşeginde bile kendisinden sonra üçüncü halifesi olarak onu tayin ettiği söylenmekteydi. 1888-1889 yıllarında Çad'ın kuzeyindeki Borku bölgesiyle bilhassa Dârfûr'da Sudan Mehdi'si'nin yerine geçen Abdullah b. Muhammed et-Teâyişi'nin birlikleriyle Senûsîler arasında çarpışmalar meydana geldi. Senûsîler'in Sudan'ın Dârfûr bölgesine saldırdıklarına ve burasını Abdullah et-Teâyişi ile yaptıkları çarpışmanın ardından ele geçirdiklerine dair haberler İstanbul'a kadar ulaştı. Kuzey Afrika'da Cezayir ve Tunus eyaletlerinin Fransa tarafından işgal edilmesi yüzünden Osmanlı Devleti'nin elinde sadece Trablusgarp vilâyeti kalmıştı. Bu bölge halkı üzerinde çok etkili olan Muhammed Mehdi'nin faaliyetlerini yakından takip eden II. Abdülhamid yaverlerinden Sâdık el-Müeyyed Bey'i 1887'de Cağbûb'a, 1895'te Kufra'ya gönderdi. Bu özel ilgi Muhammed Mehdi ve ihvanı tarafından büyük bir takdirle karşılandı ve Osmanlı halifesine bağlılıklarını daha da kuvvetlendirdi.

Osmanlı Devleti, Muhammed Mehdi döneminde başta bugünkü Libya olmak üzere Çad, Nijer, Cezayir ve Tunus'un güney bölgeleriyle münasebetlerini geliştirmeye özen gösterdi. Bilhassa Trablusgarp vilâyetindeki görevlerinden İstanbul'a dönen Osmanlı memurlarından Senûsîler hakkında devamlı bilgi alınıyordu. Batılılar'ın iddia ettiklerinin aksine Muhammed Mehdi'nin Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tavrı olmadığı gibi kendi nüfuz bölgelerindeki müslümanların halifeye bağlılıklarını temin ettiği biliniyordu. Muhammed

Mehdi es-Senûsî'nin Akdeniz sahilinden Çad gölü havzasına kadar binlerce kilometre uzunluğundaki bir alana hâkim büyük bir siyasî güç olduğunu bilen İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya gibi sömürgeci ülkeler kendisiyle irtibat kurabilmek için her yolu deniyor, bu durumun farkında olan Bingazi mutasarrıfları da her hareketini yakından takip ediyordu. Onun Cağbûb'daki merkez zâviyeyi daha güneydeki Kufra'ya götürmesi Osmanlı Devleti ve diğer devletler tarafından takip edildi. İngiltere'nin himayesine giren Mısır hidivinin 1894 yılında beraberinde İngilizler olduğu halde 2000 deve ile Cağbûb'a geleceğine dair haberlerin kendisine ulaşması üzerine Cağbûb'dan ayrılmaya kesin karar veren Muhammed Mehdi Kufra'daki Vâdiülârş'a gitmek için 17 Nisan 1895 tarihinde kardeşi Muhammed Şerif, ailesi ve aralarında Ömer el-Muhtâr'ın da bulunduğu 100 kadar talebesiyle birlikte yola çıktı. Bu yolculuğa çıkarken Osmanlı idaresinden kaçtığına ve 2000 silâhlı adamıyla seyahat edeceğine dair söylentiler yayıldı. Osmanlı Zaptiye nâzırı, Bingazi'deki polis komiserinden aldığı telgrafa istinaden Muhammed Mehdi'nin 500 çadır, 2000'den fazla silâhlı ihvanı ile Cağbûb'dan belirsiz bir istikamete doğru hareket etmesinin yerliler arasında heyecana sebep olduğunu Bâbiâli'ye bildirdi. Halbuki o, Cağbûb'dan ayrılırken bütün zâviye şeyhlerinden Osmanlı Devleti'ne itaate devam etmelerini istemişti. Cağbûb'da vekil olarak yeğeni Muhammed el-Abid'i bırakan Muhammed Mehdi, Kufra'da inşa ettirdiği Tâc Zâviyesi'ne yerleşti. Çamurdan evlerin bulunduğu bu yerleşim mahalli kısa zamanda Senûsiyye'nin önemli bir merkezi oldu. Derviş Paşa, Cağbûb'dan Muhammed Mehdi es-Senûsî'nin ayrılacağı yönündeki haberlerin gerçekleştiğini, yerine en güvendiği halifelerinden Seyyid Ahmed er-Rifî'yi bıraktığını, yolculuğa kardeşi Muhammed Şerif, ailesi, kırk talebesi ve altmış kadar hizmetçisiyle çıktığını, yanlarına yedi çadır ve gerekli malzemeleri yükledikleri 116 deve alıp Kufra'ya gittiklerini bildirdi. II. Abdülhamid, Kuzey Afrika'da Osmanlılar'a bağlı tek vilâyet olarak kalan Trablusgarp sınırlarında büyük nüfuz sahibi olan Muhammed Mehdi es-Senûsî'ye 1895 yılında bir nâme-i hümayunla çeşitli hediyeler göndermeye karar verdi. Senûsî'nin İstanbul'daki halifelerinden Şeyh Abdülaziz Efendi, padişahın yaverlerinden Sâdık el-Müeyyed Paşa ile birlikte Kufra'ya giderek padişahın fermanını ve hediyelerini kendisine takdim etti (Kasım 1895).

Muhammed Mehdi, Kufra'daki zâviye-
de dört yıl kaldıktan sonra 1899'da bu de-
fa daha güneyde kalan, bugünkü Çad sınırları
içinde Tibesti ile Borku bölgeleri ara-
sında bulunan Garû'daki (Gouro) zâviye-
sine gitti. Amacı bölgedeki arazilerini idare
etmek, tüccarlar için önemli olan Ve-
dây Sultanlığı'na yakın olmak ve özellikle
her geçen gün artan Fransız işgali tehli-
kesine karşı daha etkili mücadele edebil-
mekti. Ayrıca bu bölgede dengeler hızlı bir
şekilde değişmekteydi. Sudan'daki İngiliz
işgalinin ardından birliklerini alarak 1880'-
li yılların başında Çad gölü çevresine ge-
len Râbih b. Fazlullah adlı bir kumandan,
Bagirmi ve Bornu gibi yüzlerce yıldır böl-
gede hüküm süren devletleri ortadan kal-
dırıp Dikeo merkezli yeni bir devlet kur-
muştu. Öte yandan bu bölgeyi 1880'li yıl-
ların sonunda kendi aralarında paylaşan
Fransa, İngiltere ve Almanya'nın Çad gölü
havzasına kadar saldırılarda bulunmaları
bekleniyordu.

Avrupa sömürgeciliğinin büyük bir teh-
like olarak belirdiği Büyük Sahrâ'da Os-
manlı askerî birlikleri, Senûsî taraftarları-
nın desteğiyle Çad ve Nijer'in kuzey bölge-
lerinin Trablusgarp vilâyetine ait Fizan
sancağına bağlı birer kaza merkezine dö-
nüşmesini sağladılar. Bundan sonraki he-
def Çad'ın tamamını istilâya karşı koru-
maktı. Yaklaşık on yıl Senûsî-Osmanlı bir-
likteliğiyle Fransızlar'a karşı Büyük Sahrâ-
da önemli bir mücadele yaşandı. Fransız
sömürge birlikleri 9 Kasım 1901'de Çad
gölünün 100 km. uzağındaki Bi'rû Alâfî
Zâviyesi'ne saldırdıysa da başarılı ola-
madılar. Ancak bölgeden vazgeçmeye
niyetleri yoktu ve 20 Ocak 1902'de bura-
yı ele geçirmeleriyle birlikte Afrika'nın bu
bölgesinin sömürgeleştirilmesi sürecin-
de yeni bir dönem başladı.

Bir ara Muhammed Mehdi'nin Fransız-
lar'ın himayesine girdiği yönünde haber-
ler çıktıysa da Trablusgarp Valisi Hâfız Pa-
şa 8 Mart 1902 tarihinde bunun doğru ol-
madığını, himaye isteyen kişinin aynı adı ta-
şıyan başka bir Afrikalı olduğunu telgrafla
İstanbul'a bildirdi. Muhammed Mehdi es-
Senûsî 24 Safer 1320 (2 Haziran 1902) ta-
rihinde Garû'da vefat etti. Sâdik el-Müey-
yed, Cağbûb'a gittiği dönemde Muham-
med Mehdi'nin o sırada kırk iki yaşında
olduğunu, iki hanımı olmasına rağmen
dünyaya gelen çocuklarının yaşamadığını,
bu yüzden yerine geçecek oğlunun bulun-
madığını bildirmektedir. Ancak bu tarih-
te onun on yaşlarında Muhammed İdris
(Bağımsız Libya Devleti'nin ilk kralı) ve
Muhammed Rızâ adlı iki oğlu olduğu bilin-

mektedir. Kardeşi Muhammed Şerif'in, il-
ki Senûsiyye tarikatının üçüncü postnişini
olan Ahmed Şerif olmak üzere beş oğlu
vardı. Sömürgeci güçlerle mücadele Mu-
hammed Mehdi'nin vefatından sonra ye-
rine geçen yeğeni Ahmed Şerif tarafından
sürdürülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Y.PRK.EŞA., nr. 1/78; BA, Y.A.RES., nr. 25/
14; BA, YEE, nr. 78/16, 78/131; BA, A.MKT.MHM.,
nr. 202/74; BA, BEO., Ayniyat Defteri-Arabistan,
nr. 1619, s. 254; BA, Y.PRK.MK., nr. 4/62; BA,
Y.PRK.UM., nr. 24/128, 32/14, 34/21, 57/81; BA,
Y.PRK.ZB., nr. 15/66; BA, Y.MTV., nr. 119/55; BA,
Y.PRK.AZJ., nr. 10/44; BA, Y.PRK.MYD., nr. 17/36;
BA, Y.MTV., nr. 29/15, 233/75; BA, A.MTZ.TG.DH.,
nr. 6/9; Sâdik el-Müeyyed, *Afrika Sahrâ-yı Ke-
birinde Seyahat*, İstanbul 1314, s. 67-68; Şehben-
derzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Abdülhamîd ve Sey-
yid Muhammed el-Mehdi ve Asrı Hamidi'de Âlem-i İslâm*, İstanbul 1325, s. 58-100; M. Fuâd
Şükrî, *es-Senûsiyye: Dîn ve devle*, Kahire 1948,
s. 56-95; E. E. Evans-Pritchard, *The Sanusi of
Cyrenaica*, Oxford 1949, s. 20-26; Celâl Tefvîk Ka-
rasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*,
Ankara 1960, s. 174-179; J. M. Cuoq, *Les musul-
mans en Afrique*, Paris 1975, s. 48-49; B. G. Mar-
tin, *Muslim Brotherhoods in Nineteenth Century
Africa*, Cambridge 1978, s. 99-124; M. Morsy,
North Africa: 1800-1900, New York 1984, s. 278-
282; Ahmed Sidki Deccânî, *el-Hareketü's-Senû-
siyye: Neşetühâ ve nümûvühâ fi'l-karni't-tâsi'
'aşer (1202-1320 H.)*, Kahire 1988, s. 169-275;
J.-L. Triaud, *Tchad 1900-1902: une guerre franco-
libyenne oubliée? une confrérie musulmane la
Sanûsiyya face à la France*, Paris 1987, tür.yer.;
a.mlf., *La légende noire de la Sanûsiyya*, Paris
1995, I, tür.yer.; a.mlf., "Ali al-Sanusi, Muham-
mad b. (1787-1859)", *Biographical Encyclopa-
edia of Sufis: Africa and Europe* (ed. N. Hanif),
New Delhi 2002, s. 6-11.

AHMET KAVAS

SENÜSÎ, Muhammed b. Osman (محمد بن عثمان السنوسي)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Osmân
b. Muhammed el-Mehdi es-Senûsî
(1851-1900)

Tunuslu şair, tarihçi ve yazar.

18 Eylül 1851'de âlim ve kadılarıyla meş-
hur bir ailenin çocuğu olarak Tunus şeh-
rinde doğdu. Ailesinin köken itibarıyla Hz.
Peygamber'in soyuna dayandığı ileri sürül-
mektedir. Dedesi Muhammed b. Osman
Bizerte, Bardo ve başşehir Tunus kadılık-
larında bulunmuş, babası Osman Sidi, Bû
Saîd'de aynı görevi yürütmüştür. İlk öğ-
reniminin ardından tahsilini Zeytûne Med-
resesi'nde tamamladı. Hocalarının başında
Mahmûd Kâbâdû, Sâlim el-Hâcib, Hanefî
müftüsü Ahmed b. Hûce, Sâlih b. Ferhat,
Ahmed eş-Şerîf, Ali b. Ebû Kâsım el-Affîf,
Muhammed Bayram el-Hâmis, Muham-
med eş-Şehîd, Muhammed Tâhir en-Ney-

fer ve Sâlim İbnü'l-Hâcib gelmektedir. Sâ-
lim İbnü'l-Hâcib'in aracılığıyla, öncülüğünü
Tunuslu Hayreddin Paşa'nın yaptığı islah
hareketiyle ilişki kuran Senûsî bu arada
Abdülkâdir el-Bârûdî vasiyetiyle Kâdiriyye
tarikatine intisap etti.

Tahsilini tamamladıktan sonra önce Tu-
nus şehrinin Sidi el-Hayyât mahallesinde-
ki bir zâviyede, ardından Hammûde Paşa
Camii'nde ders vermeye başladı. Kısa sü-
rede ilmî dirayetiyle meşhur oldu ve Meh-
med Bey'in oğlu veliaht Muhammed Nâsır'a
özel öğretmen tayin edildi. Genç pren-
se geleneksel eğitimle birlikte modern eği-
tim usullerini öğretti. Bu esnada Nâsır
Bey'in annesinin mensup olduğu Bayram
ailesiyle yakın münasebet kurdu. Tunuslu
Hayreddin Paşa tarafından Cem'iyyetü'l-
evkâf başkanlığına getirilen hocası Mu-
hammed Bayram el-Hâmis ile kalıcı bir
dostluğu oluştu. Muhammed el-Hâmis ta-
rafından 1870'li yıllarda Cem'iyyetü'l-evkâf
birinci kâtipliğiyle birlikte *er-Râ'id* adlı res-
mî gazetesinin redaktörlüğüne getirildi ve
ona önemli yardımları oldu. Gazetesinin pek
çok başmakalesini kaleme aldığı gibi der-
giye ait resmî matbaada çok sayıda ese-
rin yayımına nezaret etti.

Muhammed b. Osman es-Senûsî bu gö-
revleri sırasında ülke meseleleriyle ilgilendi,
siyasî fikirlerini ortaya koymaktan çekinmedi.
Hayreddin Paşa'nın uygulamaları
karşısında diğer islahat taraftarları gibi
hayal kırıklığı yaşadığını açıkça ifade edi-
yordu. *er-Râ'id* için kaleme aldığı bazı ya-
zılarının, eleştiri içerdiğinden Hayreddin
Paşa'nın müdahalesiyle yayından çıkarıldığı
bildirilmektedir. Bununla beraber res-
mî görevlerini bırakmadı, Hayreddin Pa-
şa'nın reis-i müdüranlıkta istifasının ar-
dından bu göreve getirilen Mustafa b. İs-
mâil'in (Genç Mustafa Paşa) maiyetinde
çalıştı. Islahat çalışmalarında Mustafa Pa-
şa'nın desteğinden ümidini kesmesi ve
özellikle Tunus'ta Fransız sömürge dö-
neminin başlaması üzerine (Mayıs 1881)
ülkeden ayrılmaya karar verdi ve dinlen-
mek amacıyla görevini bırakmak istediğini
söyledi. Talebi reddedilince 1882'de
hacca gitmek maksadıyla izin istedi. He-
nüz yirmi yaşında iken Hz. Peygamber'in
kabrini ziyaret için şiirler yazmış olan Se-
nûsî kendisine izin verilince 25 Mayıs
1882'de önce İtalya'ya geçti, orada birçok
şehri gezdi ve Mısırlı gazeteci İbrâhim el-
Müveylîhî gibi önemli şahsiyetlerle tanış-
ma imkânı buldu. 18 Temmuz 1882'de
İtalya'dan ayrıldı ve 22 Temmuz'da İstan-
bul'a gitti. O sırada İstanbul'da olan Mu-
hammed Bayram el-Hâmis'in misafiri ol-